

سندروم معشوقه در مناسبات باکو - تل آویو

و رسالت رسانه‌های ایرانی

دکتر حسین احمدی^۱، برهان حشمتی^۲، احمد کاظمی^۳

چکیده

مناسبات باکو با تل آویو از زمان استقلال جمهوری آذربایجان تاکنون (۲۰۱۷م) به طور پیوسته در حال توسعه مخفیانه بوده است. مقامات باکو و تل آویو، این مناسبات را فراتر از روابط راهبردی و در سطح «اتحاد راهبردی» عنوان می‌کنند. با وجود ابعاد گسترده مناسبات جمهوری آذربایجان و رژیم صهیونیستی، دیدگاه‌های متفاوتی در ارزیابی کمیت و کیفیت مناسبات وجود دارد که از تقلیل در مناسبات مذکور تا مبالغه در آن را شامل می‌شود. دلیل اصلی این تفاوت به پیچیدگی و پنهان‌کاری در مناسبات دو طرف مرتبط می‌شود. به طوری که الیه پوده استاد عبری دانشگاه قدس از این مناسبات با عنوان «سندروم معشوقه» نام می‌برد که نزدیک اما پنهانی می‌باشد. با توجه به خصومت رژیم نامشروع صهیونیستی با ایران و پیوندهای دینی، تاریخی، فرهنگی، نژادی و همسایگی ایران و جمهوری آذربایجان، مناسبات باکو و تل آویو بر تهران دارای تبعاتی است. از این رو ضرورت دارد با تبیین علمی و واقع‌بینانه ابعاد این مناسبات، رسالت رسانه‌های ایرانی در این خصوص تبیین گردد. مقاله حاضر در چارچوب نظریه «تحت‌الحمايگی سیاسی» معتقد است توسعه نفوذ رژیم صهیونیستی در حوزه‌های مختلف جمهوری آذربایجان با طرح‌هایی نظیر «ماشاو» در بخش کشاورزی و فرهنگی آغاز شده و تا حساس‌ترین حوزه‌های سیاسی، اقتصادی، امنیتی، دینی، نظامی، آموزشی، ارتباطات، سایبری، بهداشتی و ... گسترش یافته است. بر این اساس، رسانه‌های ایرانی رسالت جدی برای توجه کردن به ابعاد مناسبات باکو و تل آویو و آگاه کردن مخاطبان از ماهیت و تبعات مناسبات مذکور دارند. کلید واژه‌ها: رژیم صهیونیستی، جمهوری آذربایجان، سندروم معشوقه، رسالت رسانه‌های ایرانی

Email: ahmadi@iichs.ir

^۱ نویسنده مسئول: استادیار دانشگاه آزاد اسلامی

^۲ دانش آموخته علوم سیاسی و پژوهشگر واحد پژوهش‌های کاربردی معاونت برون‌مرزی صداوسیما

Email: heshmatiborhan@gmail.com

Email: bm.kazemi@irirb.ir

^۳ پژوهشگر ارشد مسائل قفقاز

مقدمه

مناسبات باکو با رژیم صهیونیستی از زمان اعلام استقلال جمهوری آذربایجان تاکنون بطور پیوسته در حال گسترش بوده است. این پیوستگی در گسترش مناسبات خارجی باکو، مختص رژیم صهیونیستی بوده است. حتی مناسبات باکو با ترکیه نیز از پیوستگی و استحکامی که روابط باکو و تل‌آویو دارد، برخوردار نبوده است و هر از گاهی دچار نوسان و تناوب شده است.

روندی که مناسبات باکو-تل‌آویو در دو دهه و نیم گذشته طی کرده، به تعبیر الهام علی‌اف، رییس جمهوری آذربایجان به شکل‌گیری «آیس‌برگ» و به تعبیر «الیه پوده»، استاد دانشگاه عبری تل‌آویو (قدس)، به شکل‌گیری «سندروم معشوقه»، به تعبیر «الکساندر پیترسون»^۱، نویسنده آمریکایی، به «یک اتحاد کاملاً ساکت»، به تعبیر آویگدور لیبرمن^۲، سیاستمدار ارشد رژیم صهیونیستی، به شکل‌گیری «رابطه‌ای نشکن» منجر شده است. به تعبیر بنیامین نتانیاهاو^۳، نخست‌وزیر رژیم صهیونیستی نیز «ویژگی نادر» این رابطه، برقراری آن میان «دولت یهودی با یک دولت اسلامی» است که نباید صرفاً به معنای تجارت تسلیحاتی تلقی شود.

گسترش نفوذ رژیم صهیونیستی در جمهوری آذربایجان گذشته از مخاطرات امنیتی (مانند تحریک تجزیه‌طلبی) برای جمهوری اسلامی ایران، در حال ایجاد تغییرات جدی در هویت سیاسی و حتی فرهنگی این کشور شیعی است. ضمن این که گسترش همه‌جانبه مناسبات دولتی اسلامی با رژیم صهیونیستی، به نوعی به این رژیم مشروعیت می‌دهد که با شناخت صحیح این روابط می‌توان رسالت رسانه‌ها در این خصوص را تبیین کرد. ترسیم واقعی ابعاد مناسبات جمهوری آذربایجان و رژیم صهیونیستی و واکاوی پیامدهای آن، بویژه برای ایران، از اهداف این مقاله است.

¹ Elie Podeh

² Alexander Peterson

³ Avigdor Lieberman

⁴ Benjamin Netanyahu

سؤالات اصلی مقاله حاضر عبارتند از این که ابعاد مناسبات جمهوری آذربایجان و رژیم صهیونیستی چیست؟ علل تحلیل‌های متفاوت از کمیت و کیفیت مناسبات جمهوری آذربایجان و رژیم صهیونیستی چیست؟ مناسبات باکو و تل آویو چه پیامدهایی دارد و رسانه‌های برون‌مرزی، بویژه در حوزه آذری، چه رسالتی در قبال این موضوع دارند؟ در مقاله بر این پیش‌فرض تاکید شده است که جهش در مناسبات نظامی، تجاری، اقتصادی و کشاورزی جمهوری آذربایجان و رژیم صهیونیستی در یک دهه اخیر و بویژه پس از روی کار آمدن الهام علی‌اف، در سال ۲۰۰۳ م، در شرایطی است که مناسبات دو طرف به حوزه‌های مختلف فرهنگی (هنری، موسیقی، ورزشی)، آموزشی (مدارس، دانشگاهی)، توسعه مراکز به اصطلاح آموزشی یهودی، دینی (توسعه فرقه‌های ضاله مانند بهائیت)، سایبری، ارتباطات و آی‌تی، رسانه‌ای، امنیتی-جاسوسی، اجتماعی (توسعه ان‌جی‌اوها)، باستان‌شناسی (برای جعل و تحریف تاریخ)، معماری (توسعه نمادهای صهیونیستی و ماسونی در باکو)، مهاجرت (اعزام نیروی کار)، بهداشتی و درمانی، تسهیل روادید، گردشگری، همکاری درباره مناقشه قراباغ، همکاری در زمینه برگزاری مراسم بزرگداشت هولوکاست و... نیز تسری پیدا کرده است.

این مقاله همچنین با استفاده از روش توصیفی-تحلیلی با تشریح ابعاد مختلف مناسبات باکو و تل آویو، به تبیین علل طرح تحلیل‌های متفاوت از مناسبات جمهوری آذربایجان با رژیم صهیونیستی پرداخته است. در پایان مقاله تأکید شده است که با توجه به خصومت رژیم نامشروع صهیونیستی با ایران و پیوندهای دینی، تاریخی، فرهنگی، نژادی و همسایگی ایران و جمهوری آذربایجان، رسانه‌های ایرانی، چه در حوزه داخلی و چه در حوزه برون‌مرزی، رسالت ویژه‌ای برای افشای ماهیت این مناسبات و پیامدهای آن برای افکار عمومی دارند. بویژه این که قرائن متعددی از تلاش رژیم صهیونیستی برای تبدیل جمهوری آذربایجان به پایگاه منطقه‌ای صهیونیسم حکایت می‌کنند.

چارچوب نظری تبیین کننده روابط باکو - تل آویو

از دیدگاه باکو، مناسبات جمهوری آذربایجان با رژیم صهیونیستی، از «همکاری استراتژیک» به «اتحاد استراتژیک» ارتقاء یافته است. اما از دیدگاه جمهوری اسلامی، گسترش مناسبات باکو با تل آویو را می‌توان به پدیده‌ای سرطانی با جهش خطرناک، تشبیه کرد. دولت‌هایی که با یکدیگر متحد استراتژیک می‌شوند، تأمین منافع ملی و اهداف راهبردی بلندمدت خود را در گروهی پذیرش تعهد در مقابل هم می‌بینند. از نظر کی.جی. هالستی^۱، از نظریه پردازان «اتحاد استراتژیک»، حکومت‌هایی که با تجهیز توانایی‌های خود نمی‌توانند هدف‌های‌شان را تأمین و از منافع خود دفاع و یا از تهدیدهای احتمالی جلوگیری کنند، به دولت‌های دیگری که با آنها مسایل خارجی و اهداف مشابهی دارند، تکیه کرده و به آنها تعهداتی می‌سپارند (هالستی، ۱۳۷۶: ۱۸۰). برخی از پژوهشگران نیز مناسبات باکو-تل آویو را در چارچوب تأمین امنیت انرژی و توازن قوای منطقه‌ای بررسی می‌کنند (Göksel, 2015). برخی دیگر، این روابط را بر اساس چارچوب نظری «واقع‌گرایی تدافعی» بررسی می‌کنند و معتقدند که باکو و تل آویو برای جلوگیری از آن چه که تهدید ایران خوانده می‌شود، اقدام به ایجاد موازنه و بازداشتن باصطلاح تهدیدگر (ایران) می‌کنند (عزیزی، بهمن ۱۳۹۳). عده‌ای از پژوهشگران نیز چارچوب نظری بررسی روابط رژیم اسرائیل و جمهوری آذربایجان را استراتژی «اتحاد پیرامونی» بن گورین^۲، نخستین نخست‌وزیر اسبق رژیم صهیونیستی، قرار داده‌اند. برخی پژوهشگران نیز مناسبات باکو-تل آویو را «اتحاد تاکتیکی» توصیف می‌کنند و آن را ناشی از نیاز باکو به کسب حمایت برای حل مناقشه قراباغ با ارمنستان، می‌دانند (امیدی و خیری، ۱۳۹۵). به نظر می‌رسد علیرغم ابعاد گسترده مناسبات جمهوری آذربایجان و رژیم صهیونیستی، دیدگاه‌های متفاوتی در ارزیابی کمیت و کیفیت مناسبات وجود دارد که از تقلیل مناسبات مذکور تا مبالغه در آن، عادی و یا غیرعادی نشان دادن آن را شامل می‌شود.

¹ K.J. Halsey

² Ben-Gurion

دلیل اصلی این تفاوت دیدگاه به پیچیدگی و پنهان‌کاری در مناسبات دو طرف برمی‌گردد. توسعه نفوذ رژیم صهیونیستی در حوزه‌های مختلف جمهوری آذربایجان با طرح‌هایی نظیر «ماشاو» در بخش کشاورزی و فرهنگی آغاز شده و تا حساس‌ترین حوزه‌های سیاسی، اقتصادی، امنیتی، دینی، نظامی، آموزشی، ارتباطات، سایبری، بهداشتی و ... تسری پیدا کرده است. به‌طوری‌که حجم قراردادهای تسلیحاتی دو طرف به پنج میلیارد رسیده و باکو به تأمین‌کننده اصلی نفت و بنزین مورد نیاز رژیم صهیونیستی تبدیل شده است. افشاء شدن خدمات متعدد امنیتی که جمهوری آذربایجان به رژیم صهیونیستی، از جمله در زمینه ارسال پهپاد جاسوسی رژیم صهیونیستی از نخجوان به نظنز، در سپتامبر ۲۰۱۵م (شهریور ۱۳۹۳)، پناه دادن به برخی از عاملان ترور دانشمندان هسته‌ای ایران و یا تردد آن‌ها به تل آویو از فرودگاه باکو، بدون درج مهر خروج، استفاده رژیم صهیونیستی از نهادهای رسمی باکو برای تحریک قومی آذری‌های ایران، نقش رژیم صهیونیستی در شیعه‌ستیزی، نقش رژیم تل آویو در تحریف تاریخ جمهوری آذربایجان و بازنمایی ضدایرانی آن و ده‌ها مصداق دیگر، این نظر را تقویت می‌کند که مناسبات باکو و تل آویو از شرایط عادی فراتر رفته و در قالب نظریه تحت‌الحمایگی سیاسی و وابستگی، قابل تبیین است. در این نوع رابطه، دولت تابع، تمام یا بخشی از امور خارجی و حتی داخلی خود را به دولت حامی واگذار می‌کند و در مقابل آن، از امتیاز حمایت (معمولاً حمایت سیاسی یا نظامی) دولت حامی مطالبه می‌شود (legal- (dictionary.thefreedictionary, 2017.

پیشینه مناسبات باکو - تل آویو و «سندروم معشوقه»

نویسندگان صهیونیستی برای توجیه مناسبات باکو- تل آویو، با جعل نظام‌مند تاریخ، جمهوری آذربایجان و سواحل خزر را مسکن تاریخی یهودیان قلمداد می‌کنند. محتوای

جعلی که محققانی مانند الکساندر موریسون^۱، برندا شیفر^۲، شامخال ابیلوف^۳ و سایرین تولید کرده‌اند، در آثار و مقالات محققان سایر کشورها و حتی برخی از پژوهشگران ایرانی نیز استفاده می‌شود. در تحریف تاریخ و مبالغه درباره حضور یهودیان در جمهوری آذربایجان و آمار آن‌ها، الکساندر موریسون، از پژوهشگران مرکز پژوهشی «بگین-سادات» و استاد دانشگاه بازایلان^۴ رژیم صهیونیستی، پا را فراتر گذاشته و در مقاله‌ای در روزنامه هیل (ژانویه ۲۰۱۷م) مدعی شد که تا پیش از فروپاشی شوروی، هشتصد هزار نفر یهودی در جمهوری آذربایجان کنونی زندگی می‌کردند و تاریخ حضور یهودیان سفاردی در این سرزمین بیش از ۱۵۰۰ سال است و آن‌ها از زمانی که بابلی‌ها یهودیان سفاردی را تبعید کرده بودند، در آذربایجان زندگی می‌کردند و یهودیان اشکنازی نیز برای نجات از حملات روسیه تزاری و بلشویک‌ها به باکو کوچ کرده بودند (The hill, 03 January 2017).

در ۲۵ دسامبر ۱۹۹۱م، اندکی پس از جمهوری اسلامی ایران، رژیم صهیونیستی نیز استقلال جمهوری آذربایجان را به رسمیت شناخت (tarix, 2017). روابط دیپلماتیک تل‌آویو-باکو، در ششم آوریل ۱۹۹۲م، در دوره ریاست جمهوری ابوالفضل ایلچی‌بیگ، رسماً برقرار و سفارت رژیم صهیونیستی در باکو از آگوست سال ۱۹۹۳م فعال شد (Xalq q zeti, 25 Yanvar 2017). درباره ارتباط ابوالفضل ایلچی‌بیگ با رژیم صهیونیستی و جریان صهیونیسم، اطلاعات چندانی منتشر نشده است. نوولا جعفر اوغلو^۵، مدیر سازمانی تحت نام «جمعیت دلار علی‌اوا برای حمایت از حقوق زنان»، زوایی از ارتباط رئیس‌جمهوری اسبق جمهوری آذربایجان با لابی صهیونیسم از طریق «ویلن اپلبائوم»^۶ (همسر نوولا جعفر اوغلو) را بیان کرده است. جعفر اوغلو می‌گوید ایلچی‌بیگ

¹ Alexander Morrison

² Benda Shaffer

³ Shamkhal Abilov

⁴ Bar-Ilan University

⁵ Novella C f o lu

⁶ Dilar İlyeva ad anQad n Həxuqlar Gniyy ti

⁷ Vilen Epelbaum

نامه‌های محرمانه زیادی به سازمان‌های لابی صهیونیستی ارسال می‌کرد که هنوز متن آن نامه‌ها علنی نشده است (YeniMusavat, 16 May 2011).

رژیم صهیونیستی حتی پیش از برقراری مناسبات سیاسی، زمینه‌سازی برای نفوذ فکری و فرهنگی در جمهوری آذربایجان را آغاز کرده بود. در سال ۱۹۹۰م، جمعیت فرهنگی دوستی (جمهوری) آذربایجان-اسرائیل، موسوم به «آذ-ایز»، انتشار نشریه‌ای را با همین نام آغاز کرد (ki Sahil, 14 Dekabr 2016). در سال‌های ۱۹۹۴ و ۱۹۹۵م، بیست و پنج دیپلمات از باکو برای گذراندن دوره‌های وزارت خارجه اسرائیل عازم تل آویو شدند. از بعد اقتصادی، رژیم صهیونیستی در این دوره، به جمهوری آذربایجان، اقلامی چون محصولات شیمیایی، غذایی و نساجی و همچنین رایانه و کالاهای الکترونیکی صادر می‌کرد (عزیزی، بهمن ۱۳۹۳). اسرائیل نفوذ در سیستم ارتباطاتی باکو را نیز در دستورکار خود قرار داد. بدین ترتیب در سال ۱۹۹۴م شرکت «بزرگ»، بزرگترین شرکت مخابراتی اسرائیل، بخش بزرگی از سیستم مخابرات جمهوری آذربایجان را خرید (IlyaBourtman, 2006) و در همین سال، شرکت باکسل^۱ که نخستین اپراتور تلفن همراه جمهوری آذربایجان است، با همکاری شرکت جی‌تی‌آی بی^۲ اسرائیل تأسیس شد (bakcell, 2017). در آگوست سال ۲۰۰۱م بر اساس قرارداد «آذال»، شرکت هواپیمایی جمهوری آذربایجان، با «ال‌عال»، خط هوایی باکو-تل آویو دایر شد. در سفر شبانه بنیامین نتانیا هو، نخست وزیر اسرائیل به باکو در ۲۹ آگوست ۱۹۹۷م و دیدارش با حیدر علی‌اف، رئیس‌جمهوری وقت آذربایجان، مقرر شد گروه‌کاری مشترکی تشکیل شود (aliyevheritage, 9 april2010). در ابتدای استقلال جمهوری آذربایجان، رژیم صهیونیستی برای کاهش حساسیت افکار عمومی، مناسبات خود با باکو را در چارچوب‌هایی مانند اجرای طرح‌های کشاورزی

¹ Bezeq

² Bakcell

³ GTBI

⁴ El Al Israel Airlines Ltd

و دوره‌های آموزشی «ماشاو»^۱ سامان‌دهی می‌کرد که در ادامه این روند، جمهوری آذربایجان به یکی از مطمئن‌ترین و مقرون‌به‌صرفه‌ترین مکان‌ها برای سرمایه‌گذاری رژیم صهیونیستی تبدیل شد (دادگر، ۱۳۹۴: ۳۵۰). با گذشت ۲۵ سال، این مناسبات چنان جهشی داشته که در حوزه نظامی، رژیم صهیونیستی پس از روسیه، به دومین همکار استراتژیک جمهوری آذربایجان تبدیل شده است. یوسی میلمان^۲، کارشناس صهیونیستی امور امنیتی و اطلاعاتی، می‌گوید: «الهام علی‌اف، رئیس‌جمهوری آذربایجان، روابط با اسرائیل را «اتحاد استراتژیک» می‌داند و همین برداشت نیز در اسرائیل وجود دارد» (Melman, 2016). اما انزجار از رژیم صهیونیستی در بطن جامعه جمهوری آذربایجان سال به سال قوی‌تر می‌شد و به همین دلیل باکو و تل‌آویو روابط خود را مخفی نگه می‌داشتند. الیه پوده، استاد دانشگاه عبری تل‌آویو (قدس)^۳، روابط مخفی و تنگاتنگ باکو-تل‌آویو را «سندروم معشوقه» توصیف کرده که در چارچوب آن، باکو به رغم مناسبات دیپلماتیک با رژیم اسرائیل، در تل‌آویو سفارتخانه دایر نکرده است و با وجود روابط نزدیک سیاسی، امنیتی و نظامی با رژیم صهیونیستی، در سازمان‌های بین‌المللی علیه اسرائیل رأی می‌دهد (Podeh, 22 December 2016). در دوره ریاست‌جمهوری الهام علی‌اف ابعاد این مناسبات آشکارتر شد و نتانیاهو توانست در ۱۳ دسامبر ۲۰۱۶م، به تعبیر خود، «در روز روشن» به باکو سفر کند.

در حوزه انرژی جمهوری آذربایجان به مهم‌ترین تامین‌کننده نفت خام اسرائیل تبدیل شده است. حجم سالانه تجارت میان جمهوری آذربایجان و رژیم صهیونیستی، در سال‌های رونق درآمد نفتی باکو، به پنج میلیارد دلار رسید که بیشتر از حجم تجارت اسرائیل با فرانسه بود. آمار دقیقی درباره تجارت سالانه میان رژیم صهیونیستی و جمهوری آذربایجان در سایت‌های وزارتخانه‌های اقتصادی دولت جمهوری آذربایجان ارایه نشده

¹ Israel's Agency for International Development Cooperation

² Yossi Melman

³ Tel Aviv University

است اما مجموع اطلاعات موجود از رشد فزاینده تجارت میان دو طرف، از هفتصد و یازده میلیون دلار (Az rtac, 17 Avgust 2007) در سال ۲۰۰۶م، به چهار میلیارد دلار (Azadl q radiosu, 2014) در سال ۲۰۱۴م و به پنج میلیارد دلار در سال ۲۰۱۵م حکایت دارد (Melman, 2016). فروش دستکم پنج میلیارد دلاری تسلیحات رژیم صهیونیستی به جمهوری آذربایجان، این جمهوری را پس از هند به دومین بازار تسلیحاتی اسرائیل در آسیا تبدیل کرده است. صنایع هوافضای اسرائیل^۱ نخستین پیشنهاددهنده ساخت ماهواره جاسوسی به جمهوری آذربایجان محسوب می‌شود (Ibid). بررسی معدود اطلاعاتی که در منابع رسمی جمهوری آذربایجان درباره همکاری‌های نظامی باکو با رژیم اسرائیل منتشر شده است از افزایش نفوذ نظامی رژیم صهیونیستی در جمهوری آذربایجان، از سال ۱۹۹۹م به بعد، (از سفر افراییم سنه^۲، معاون وقت وزیر جنگ اسرائیل به باکو) حکایت می‌کند (azerbaijan ministry of foreign affairs, May 29, 2013).

در حوزه فرهنگی و حتی دینی، رویکرد باکو با سیاست‌های رژیم صهیونیستی و همچنین سازمان‌های جهانی یهود منطبق بوده است. در ویژه برنامه‌های دولتی برای «سال چندفرهنگ‌گرایی» (۲۰۱۶م) در جمهوری آذربایجان، شراکت نزدیکی میان باکو و رژیم صهیونیستی مشاهده می‌شود که مروری بر فعالیت‌ها و مقاله‌های آریه‌گوت^۳، رئیس «سازمان طرح‌های بین‌المللی برای جامعه» رژیم صهیونیستی و رئیس نمایندگی «مرکز بین‌المللی چندفرهنگ‌گرایی باکو» در فلسطین اشغالی نیز آن را تایید می‌کند (Az rtac, 1 Avgust 2016). از نشانه‌های همکاری راهبردی باکو با تل آویو در حوزه سیاسی- فرهنگی می‌توان به تبلیغات هدفمند و مبالغه‌آمیز درباره واقعه «هولوکاست» از سوی مراکز رسمی جمهوری آذربایجان، مانند «مرکز چندفرهنگ‌گرایی باکو» اشاره کرد (Bak Beyn lخالق Multikulturalizm M rk zi, 27 yanvar 2015). در ازای آن،

¹ Israel Aerospace Industries

² Efraim Sneh

³ Aryeh Goth

آیین‌های ویژه بزرگداشت «فاجعه خوجالی» در رژیم صهیونیستی، در سطوح غیررسمی و با حضور مقامات دون‌پایه رژیم صهیونیستی و مقامات محلی شهر «عکا» برگزار شد. باکو از رژیم اسرائیل در بهره‌برداری از مفهوم «هولوکاست» در استراتژی هویتی خود الگوبرداری کرده و در استراتژی هویتی جمهوری آذربایجان، تبلیغات درباره «نسل‌کشی آذربایجانی‌ها» جایگاه ویژه‌ای یافته است. نفوذ رژیم صهیونیستی در جمهوری آذربایجان تا حدی پیش رفته که مفهوم «صهیونیست آذری» نیز شکل گرفته است. (نادری، ۱۳۹۶).

در مراسم دولتی، روسای جامعه یهودی در جمهوری آذربایجان هم‌تراز یا بالاتر از نمایندگان و روسای سایر مذاهب و اقوام این کشور ظاهر می‌شوند. همچنین یهودیان جمهوری آذربایجان، از لحاظ سیاسی بسیار بیشتر از وزن جمعیتی خود در این کشور، جایگاه سیاسی دارند. آرتور راسی‌زاده که مادرش یهودی است، سال‌هاست که مقام نخست‌وزیری جمهوری آذربایجان را در اختیار دارد. گذشته از این، در مجلس جمهوری آذربایجان یهودیانی مانند یودا آبراموف^۲ در هیئت حاکمه و رسانه‌های این کشور نفوذ زیادی دارند. شخص رئیس‌جمهوری نیز توجه ویژه‌ای به امور یهودی‌ها و همچنین مناسبت‌های سیاسی و مذهبی رژیم صهیونیستی دارد (گلی، ۲۶ بهمن ۱۳۸۷). منابع یهودی در توصیف وضعیت یهودیان در جمهوری آذربایجان در دوره حاکمیت حیدر علی‌اف، سال ۱۹۹۶م را سال شکوفایی زندگی اجتماعی یهود در این کشور می‌خوانند. در این سال آژانس یهودی سوخنوت^۳، کمیته یهودیان آمریکا و سازمان «واعادله-آتزالا»^۴، اقدامات مختلفی را تحت پوشش برنامه‌های خیریه در جمهوری آذربایجان آغاز کردند. از جمله، سازمان سوخنوت، باشگاه جوانان «آمیشاو»^۵ را دایر کرد و بیست و دو گروه را

^۱. کشته شدن ۶۱۳ نفر غیرنظامی در حمله نیروهای ارمنی به روستای خوجالی (در ۱۰ کیلومتری جنوب شرق خان کندی) در شب ۲۶ فوریه ۱۹۹۲م که دولت جمهوری آذربایجان آن را «نسل‌کشی خوجالی» می‌نامد.

^۲ Yevda Abramov

^۳ Sochnut Jewish Agency

^۴ Va ad le-Atzala

^۵ Amishav

در باکو و شهرهایی مانند سومقائیت^۱، گنجه، قبا و اوغوز، تحت آموزش‌های فرهنگی قرار داد. سازمان «واعادله-آتزالا»، در سال‌های ۱۹۹۹ تا ۲۰۰۱م، مدرسه و دوره‌های موسوم به «یشیوا» را در باکو و همچنین در «قرمیزی قصبه» دایر کرد. در سپتامبر ۲۰۰۲م نیز با کمک بنیاد «اور آونر»^۲ مدرسه و مهدکودک یهودی دیگری در باکو دایر شد (The Euro-Asian Jewish Congress, 2017). همچنین زیر پوشش فعالیت‌های خیریه، انجمن زنان یهودی در سال ۱۹۹۲م و انجمن «هاوا» در سال ۱۹۹۶م تأسیس شدند که برنامه آن‌ها کمک به خانواده‌های نیازمند یهودی جمهوری آذربایجان در زمینه‌های مختلف از جمله درمانی اعلام شده است. در جمهوری آذربایجان چهار ماهنامه نیز برای تبلیغ اسرائیل و صهیونیسم فعالیت می‌کنند. «ناش ایزرائیل»^۵ را مرکز فرهنگی سفارت اسرائیل در باکو، «اور شلانو»^۶ را «مرکز فرهنگ مشترک یهود»، «تاور»^۷ را «باشگاه جوانان هیلل»^۸ و ماهنامه «چسد-گرشون»^۹ را نیز سازمانی به همین نام منتشر می‌کنند (The Euro-Asian Jewish Congress, 2017). هفت انجمن مذهبی یهودی در جمهوری آذربایجان به ثبت رسمی رسیده است. کنیسه‌ای نیز که در سال ۲۰۰۳م در باکو افتتاح شد، بزرگترین کنیسه در اروپا محسوب می‌شود (APA, 7 May 2010).

به دلیل خدمات سیاسی حیدر علی‌اف به رژیم صهیونیستی، در ششم ماه مه ۲۰۱۰م، پارکی در شهر هادرا^{۱۰} در فلسطین اشغالی، به نام وی نامگذاری شد. ناظم ابراهیم‌اف، رئیس سابق کمیته دولتی امور دیاسپورا، به مقامات اسرائیل گفته بود که علی‌اف برای

¹ Sumqayit

² Vaad L'Hatzolas

. دوره‌های آموزشی که در آنها تعالیم سنتی یهود مانند تورات و تلمود به شاگردان آموزش داده می‌شود.

⁴ Or Avner Foundation

⁵ Nash Izrail

⁶ Or Shelanu

⁷ The Tower

⁸ Hillel youth club

⁹ Chesed-Gershon

¹ Hadera

حفاظت از میراث فرهنگی یهود در جمهوری آذربایجان، اهمیت فراوانی قائل بود. در همین چارچوب، در دانشکده شرق‌شناسی دانشگاه دولتی باکو، بخش عبری تاسیس شد و با همکاری انیستیتوی قوم‌نگاری آکادمی ملی علوم جمهوری آذربایجان و «بنیاد حفظ و توسعه فرهنگ یهودی» روسیه، کتاب «یهودیان در آذربایجان» منتشر گردید. مقامات رژیم صهیونیستی و همچنین نویسندگان و رهبران مذهبی صهیونیست، در مرادوات با مقامات باکو در تحکیم «کیش شخصیت حیدر علی‌اف» یا «حیدریسم» در جمهوری آذربایجان نیز نقش بسیار مهمی داشته‌اند. آن‌ها حیدر علی‌اف را شخصیتی بی‌مانند و تاریخی برای جمهوری آذربایجان معرفی می‌کنند که این کشور را از نابودی کامل نجات داد (Aaron Grenn, 19 July 2015).

روابط باکو - تل‌آویو در دوره ریاست جمهوری الهام علی‌اف

روابط باکو-تل‌آویو در دوره ریاست جمهوری الهام علی‌اف در مقایسه با پیش، هر چه بیشتر جهش پیدا کرد. اوج‌گیری نفوذ فکری صهیونیسم در نظام لائیک جمهوری آذربایجان، مهم‌ترین ویژگی روابط این جمهوری و اسرائیل در دوره ریاست جمهوری الهام علی‌اف است. در این دوره سیاست‌هایی مانند «نمادسازی صهیونیستی برای جمهوری آذربایجان»، «بسترسازی برای تغییر فرهنگ و مذهب غالب در جمهوری آذربایجان»، «جهت‌دهی به رویکردهای آموزشی و فکری» و ... دنبال می‌شود. هدایت باکو در مسابقه موسیقی یوروویژن (کاظمی، ۱۳۹۶)، نصب نماد «ابلیسک» (مجسمه شیطان‌پرستان) در خیابان استقلالیت باکو (Musavat, Iiyun 2012) «ملی و بومی کردن» نماد ابلیسک در سومقائیت (interaztv, 26 Mart 2015) نصب تندیس «حیدر علی‌اف» به عنوان «پیشوای کبیر» در شهر «آفولاآ»، در فلسطین اشغالی (APA, 11 May

¹ Obelisk

² Afula

2015) تبلیغات جهت‌دار درباره «آلبرت آگارونف»، «سرباز یهودی» جمهوری آذربایجان (Oxu, 13 May 2015) و معرفی او به عنوان «قهرمان ملی» این جمهوری (2016, 13) (تبدیل روستای یهودی‌نشین «قرمیزی قصبه» در منطقه قبا، به مرکز دینی یهودی یا به تعبیر صهیونیست‌ها، «اورشلیم قفقاز» (YAP, 18 Avqust 2015) اهدای تورات معبد «سینای» آمریکا به جمهوری آذربایجان و راه انداختن کارناوال یهودی در باکو، به سرپرستی خاخام دیوید ولپ، خاخام معبد یهودی سینای آل‌س آنجلس (Modern, 2 Noyabr 2015) تجلیل از الله‌شکور پاشازاده، رئیس اداره مسلمانان قفقاز، به دلیل ترویج تساهل (Rabbi David Wolpe, 2015) تولید مفاهیم و کلیدواژه‌های تبیین‌کننده سیاست «چندفرهنگ‌گرایی»، از جمله وضع اصطلاحاتی مانند «فانوس دریایی توسعه در جهان اسلام»، «آبادی تساهل در خاورمیانه و جهان اسلام»، «الگوی تساهل و چندفرهنگ‌گرایی برای دنیا» و ... نیز از شگردهای رژیم صهیونیستی برای خط‌دهی فکری به باکو در این دوره بوده است (Az rtac, 8 Noyabr 2016). تاثیر سیاست کلیدواژه‌سازی صهیونیست‌ها برای جمهوری آذربایجان را می‌توان آشکارا در سخنان، مقالات، کتب و همچنین عملکرد مقامات سیاسی باکو دید. در همین راستا، «بنای یادبود نسل‌کشی یهودیان» در «قبا»، در شمال جمهوری آذربایجان، تأسیس و با حضور رئیس‌جمهوری آذربایجان افتتاح شد. در تبلیغات صهیونیست‌ها تأکید می‌شود که در سال ۱۹۱۸م، علاوه بر کشتار ده‌ها هزار آذربایجانی، سه هزار یهودی نیز در این منطقه به دست ارامنه داشناک کشته شده‌اند (President, 18 sentyabr 2013). در تداوم این سیاست، با همکاری مرکز بین‌المللی چندفرهنگی باکو و بنیاد «دانش» ریاست‌جمهوری آذربایجان، نخستین موزه یهود در جمهوری آذربایجان در حال ساخت است (topnews, 2012). برنامه رژیم صهیونیستی

¹ Albert Aqarunov

² David Volpe

³ Sinay

در گشایش «پارک دوستی اسرائیل» در باکو، در هشتم مه سال ۲۰۰۸م، با اعتراض گسترده نیروهای اسلام‌گرا در جمهوری آذربایجان مواجه شد و ناکام ماند (trend, 2 May 2008).

در ماه مه ۲۰۱۰م، بزرگترین مرکز آموزشی یهودیان در حوزه قفقاز که پایه‌ریزی آن به دوران ریاست جمهوری حیدر علی‌اف برمی‌گشت، گشایش یافت (heydar-aliyev-foundation, 4 October 2010). بر اساس گزارش سایت رسمی سازمان صهیونیستی «خاباد لوباوویچ»، الهام علی‌اف، این مرکز را «چراغ دریایی» یا نماد تساهل مذهبی در ۱۵۰ کیلومتری ایران توصیف کرد (Chabad, 5 October 2010).

در دوره ریاست جمهوری الهام علی‌اف، امتیازات ویژه‌ای برای رژیم صهیونیستی در نظر گرفته شده است. به عنوان نمونه، وی در نوامبر ۲۰۰۹م، مقررات سخت‌گیرانه‌ای برای صدور روادید وضع کرد. این مقررات مربوط به شهروندان کشورهای می‌شد که جمهوری آذربایجان در آن‌ها نمایندگی دیپلماتیک نداشت. اتباع رژیم صهیونیستی نیز شامل آن می‌شدند که البته با تصمیم الهام علی‌اف از اعمال این مقررات مستثنی شدند (Musavat, 11 noyabr 2010).

یولی ادلشتین، رئیس کنست رژیم صهیونیستی، در مصاحبه با پایگاه اینترنتی «بریکینگ اسرائیل نیوز»، «تضمین تأمین نیازهای رژیم اسرائیل از خارج از دنیای عرب، تأمین امنیت جوامع یهودی در قفقاز، بهره‌مندی از ذخایر نفت و گاز جمهوری آذربایجان و حوزه خزر، کنترل روسیه و تهدید کشورهای دشمن اسرائیل را اهداف تل‌آویو در جمهوری آذربایجان برشمرد و گفت: «علی‌اف، همسر و دولت‌ش مناسبات خوبی با اسرائیل دارند و هم‌اکنون طرح‌های اقتصادی مهم جمهوری آذربایجان در دست ماست و ما در تولید نفت این کشور سهم داریم. همچنین بخش اعظم سرمایه‌های دولتی و بخش

¹ Chabad-Lubavitch

² Yuliya Edelshteyn

³ Breaking Israel News

خصوصی آذربایجانی‌ها در بانک‌های اسرائیل نگهداری می‌شود (Moderator, 22 Noyabr 2016).

به باور برخی از کارشناسان سیاسی و امنیتی جمهوری آذربایجان، این کشور از سال ۲۰۰۳م، به پایگاه نظامی و امنیتی غیررسمی اسرائیل تبدیل شده است. ارسطون عروجلو، از نیروهای پیشین وزارت امنیت ملی جمهوری آذربایجان، می‌نویسد: «همکاری موساد و «ام.ت.ان» به حدی رسیده بود که حتی میان ارگان‌های امنیتی کشورهای متحد نزدیک نیز چنین مناسباتی وجود ندارد.» به عنوان مثال، چند افسر «موساد» آشکارا در ساختمان «ام.ت.ان» مستقر بودند» (arastunorujlu, 19 January 2017). بر اساس اسناد ویکی‌لیکس، در سال ۲۰۰۸م، یکی از مهم‌ترین قراردادهای تأمین تسلیحات، بین جمهوری آذربایجان و رژیم صهیونیستی امضا شد که در آن زمان علنی نگردید. در این سند آمده است: «دولت جمهوری آذربایجان، در سپتامبر ۲۰۰۸م، با وزارت جنگ اسرائیل قراردادی امضاء کرد که بر اساس آن سه شرکت تسلیحاتی صهیونیستی مهمات، تجهیزات توپخانه‌ای و همچنین راکت و سیستم‌های راداری برای باکو تأمین می‌کردند. مقرر شد شرکت تسلیحاتی «سولتام»^۱ مهمات و توپخانه، شرکت «تادیران کامیونیکیشنز»^۲ تجهیزات راداری و شرکت «صنایع نظامی اسرائیل»^۳ موشک برای جمهوری آذربایجان تأمین کند (wikileaks, 2009). در آوریل سال ۲۰۱۲م سایت استراتژی‌پیج^۴ گزارشی درباره قرارداد نظامی ۱۰۶ دهم میلیارد دلاری باکو و تل آویو منتشر کرد که بر اساس آن موشک زمین به دریای «Gabriel-522-x» پهپادهای تهاجمی «Heron» و «Searcher»، پهپاد جاسوسی Hermes سیستم Ram با موشک‌انداز باراک، سیستم دفاعی راداری «Green pine» را شامل می‌شد. وزیر دفاع جمهوری آذربایجان، پیش از انتشار این

¹ stun Oruclu

² Soltam

³ Tadiran Communications

⁴ Israeli Military Industries

⁵ strategy page

فهرست، در سفرش به تهران اعلام کرده بود که کشورش از رژیم اسرائیل حتی یک فشنگ هم خریداری نکرده است» (تابناک، ۲۳ فروردین ۱۳۹۱).

پایگاه اینترنتی ریاست‌جمهوری و وزارت دفاع جمهوری آذربایجان، در ۲۲ آگوست ۲۰۱۳م، در گزارشی درباره توسعه نیروی نظامی و تسلیحاتی این کشور در ده سال نخست ریاست‌جمهوری الهام علی‌اف اعلام کرد که این جمهوری در زمینه تأمین و تولید مشترک پهپادها که نسل جدید فناوری جنگی هستند، با اسرائیل، صاحب یکی از توسعه‌یافته‌ترین صنایع نظامی دنیا، همکاری می‌کند. در چارچوب این همکاری، ده‌ها فروند از پهپادهای Heron Hermes-450 Seacher Aerostar Orbiter خریداری شده و برای تولید مشترک پهپاد Aerostar و Orbiter، تأسیسات مشترکی در باکو تأسیس شده است» (mod, 22August 2013). موسسه تحقیقات نظامی «جینزا»، در سپتامبر ۲۰۱۴ م، گزارش داد جمهوری آذربایجان شش فروند شناور نظامی Shaldag Mk V و شش فروند شناور Saar از اسرائیل خریداری می‌کند (eurasianet, 1September2014). با توجه به تصاویر به نمایش درآمده از شبکه تلویزیون دولتی جمهوری آذربایجان، باکو شناورهایی را که رژیم اسرائیل آن‌ها را تجهیز کرده، در دریای خزر به کار گرفته است (hollilla, 27 September 2014). ساخت دوازده فروند شناور نظامی برای استفاده گارد ساحلی جمهوری آذربایجان در مجتمع کشتی‌سازی حیفا، از دیگر مصادیق مناسبات نظامی دریایی باکو-تل‌آویو به شمار می‌رود (واحدی، ۱۳۹۵).

بنیامین نتانیاهو، نخست‌وزیر رژیم صهیونیستی در سفر به باکو، در سیزدهم دسامبر ۲۰۱۶م، در کنفرانس خبری مشترک با الهام علی‌اف خواستار آن شد که مناسبات دو طرف صرفاً ماهیت نظامی نداشته باشد (Apa, 13 Dekabr 2016). اما در همان زمان الهام علی‌اف بر ماهیت نظامی این روابط بیش از پیش تأکید کرد (The Times of Israe, 13 December 2016). وی اعلام کرد که ارزش قراردادهای خرید تجهیزات دفاعی

¹ Janes

جمهوری آذربایجان از اسرائیل بالغ بر چهار میلیارد و ۸۵۰ میلیون دلار است (Az rtac, 13 Dekabr 2016). در پی ابراز تمایل الهام علی‌اف، رژیم صهیونیستی، در دسامبر ۲۰۱۶م، نسل جدیدی از موشک باراک-۸^۱ را در خاک جمهوری آذربایجان آزمایش کرد. جمهوری آذربایجان ۱۲ سیستم موشک‌انداز و ۷۵ موشک باراک-۸ را از رژیم اسرائیل خریده (virtualaz, 11 Fevral 2017) و مذاکرات و هماهنگی‌های خود برای نسل پیشرفته‌تر سیستم دفاع موشکی گنبد آهنین را به نتیجه رسانده است (Strategy Page, January 1, 2017). همچنین بر اساس گزارش ۲۰۱۷م «سپیری»، جمهوری آذربایجان از سال ۲۰۱۶م، کشتی‌های دیده‌بانی OPV-62، تجهیزات Orbiter-1K برای گشتی‌های هوایی، رادارهای سیستم دفاع هوایی Green Pine راکت‌های سبک هدایت‌شونده ضدتانک LAHAT راکت‌های Spike-NLOS و پهپادهای هجومی و تجسسی Harop و زره‌پوش‌های SandCat را از رژیم اسرائیل خریداری کرده است (apa, 27). ماسیس انگلیزیان، محقق «موسسه استرالیایی مطالعات هولوکاست و نسل‌کشی» در مقاله‌ای با عنوان «صنایع هوافضای آذربایجان و رژیم اسرائیل: نگرانی برای ایران یا ارمنستان؟» بر این تاکید دارد که روابط تل آویو با باکو در تأمین تسلیحات هوایی از حد و مرزهای متعارف در دنیا برای تأمین تسلیحات استراتژیک هوایی برای کشورهای کوچک، فراتر رفته است (Masis Ingilizian, 4 May 2015).

دلایل اهمیت جمهوری آذربایجان برای رژیم اسرائیل

آویگدور لیبرمن، وزیر خارجه وقت اسرائیل و سیاستمدار صهیونیستی که نقش مهمی در طراحی و پیشبرد راهبردهای رژیم اسرائیل در جمهوری آذربایجان داشته است، در آوریل ۲۰۱۲م، در سفر به باکو، با بدله‌گویی گفت: «آذربایجان برای اسرائیل مهم‌تر از فرانسه است» (vestikavkaza, 30 2012). الکساندر مورینسون، محقق روابط تل آویو -

¹ Barak 8

² Masis Ingilizian

باکو، می‌نویسد که اسرائیل با هماهنگی آمریکا، از طریق بسط مناسبات با کشورهای قفقاز، می‌کوشد از گسترش نفوذ ایران در این منطقه جلوگیری کند (Murinson, 2014). نشریه «نشنال پست» در مقاله‌ای به قلم «روبرت سوویفت» با عنوان «چگونه آذربایجان دوست مخفی اسرائیل شد؟ هر دو کشور ایران را تهدید ذاتی می‌دانند»، وجود مرز مشترک بین جمهوری آذربایجان و ایران را از دلایل رژیم صهیونیستی برای برقراری روابط دوستانه با باکو ذکر کرده و نوشته است: «اسرائیل با فروش تجهیزات پیشرفته نظامی به آذربایجان می‌کوشد ایران را از لحاظ روانی تحت فشار قرار دهد. فناوری‌های دفاعی- هوایی و پهپادها در رأس تبادلات تجاری جمهوری آذربایجان و اسرائیل قرار دارد. گذشته از این، جمهوری آذربایجان حیاط خلوت اسرائیل به شمار می‌رود چرا که گفته می‌شود بیشتر طرح‌های اسرائیل، مانند ترور مصطفی احمدی‌روشن، دانشمند هسته‌ای ایرانی، در جمهوری آذربایجان طراحی شده است (Swift, 2 November 2015).

خبرگزاری «آپا» جمهوری آذربایجان در پی افشای قرارداد تسلیحاتی یک میلیارد و ششصد میلیون دلاری باکو با تل‌آویو، از قول «یوری بوچاروف»، کارشناس سیاسی صهیونیست، نوشت: «اگر مناسبات آذربایجان-اسرائیل موجب ناراحتی جدی برخی‌ها می‌شود، به معنای آن است که این مناسبات واقعاً به خوبی توسعه می‌یابد» (Apa, 26 April 2013). ماسیس انگلیزیان،^۳ محقق «موسسه استرالیایی مطالعات هولوکاست و نسل‌کشی» معتقد است اسرائیل از طریق تأمین تجهیزات نظامی پیشرفته و انتقال فناوری برخی از آن‌ها، جمهوری آذربایجان را به پایگاهی برای رژیم صهیونیستی در منطقه تبدیل می‌کند (Masis Ingilizian, 4 May 2015). نشریه «فارین پالیسی» آمریکا، در ۲۸ مارس ۲۰۱۲ م، مقاله‌ای به قلم مارک پری^۴ منتشر کرد. وی با استناد به سازمان اطلاعاتی آمریکا از توافق باکو و تل‌آویو برای استفاده رژیم اسرائیل از پایگاه‌های نظامی جمهوری

¹ Robert Swift

² Yuri Bocharov

³ Masis Ingilizian

⁴ Mark Perry

آذربایجان خبر داده بود که بیشتر علیه ایران معنا پیدا می‌کند (Foreign Policy, 28 March 2012). تیمور عبدالله‌اف، یکی از سخنگویان وزارت دفاع جمهوری آذربایجان، دستیابی رژیم اسرائیل به پایگاه هوایی در جمهوری آذربایجان را تکذیب کرد (motherjones, 29 March 2012). اما بر اساس بررسی‌های «موسسه بین‌المللی مطالعات استراتژیک» رژیم اسرائیل به چهار پایگاه هوایی متروکه جمهوری آذربایجان که در زمان اتحاد جماهیر شوروی ساخته شده بود، دست یافته است (independent, 29 March 2012). معامله تسلیحاتی باکو و تل آویو، شامل تسلیحات دریایی از جمله موشک‌های ضدکشتی «گابریل» با برد ۳۶ کیلومتری و همچنین موشک «اسپایک» بود که ادعا می‌شود جمهوری آذربایجان با آن‌ها خواهد توانست از سواحل خود در برابر کشتی‌های نظامی ایران محافظت کند (strategypage, 13 April 2012). کشتی‌های حفاظت ساحل جمهوری آذربایجان به موشک اسرائیلی نیز مجهز شده‌اند. در آوریل ۲۰۰۸م جمهوری آذربایجان به رغم صدور اجازه ترانزیت محموله مورد نیاز در ساخت نیروگاه هسته‌ای بوشهر از مرز روسیه با جمهوری آذربایجان، آن را در مرز با ایران متوقف کرد و علت آن را ناقص بودن مدارک این محموله اعلام نمود (Paul Goble, 1 May 2008). راب گاروریک^۳، رایزن سیاسی و اقتصادی سفارت آمریکا در باکو، در گزارشی محرمانه تاکید می‌کند که رژیم اسرائیل و جمهوری آذربایجان، مشترکاً ایران را تهدید امنیتی ذاتی برای خود می‌دانند (wikileaks, 13 January 2009). دونالد لو^۴، کاردار سفارت آمریکا در باکو، در سال ۲۰۰۹م می‌نویسد هدف اسرائیل در جمهوری آذربایجان، استفاده از این کشور برای «جمع‌آوری اطلاعات» ایران و صدور تسلیحات به جمهوری آذربایجان است (wikileaks, 13 January 2009). جنس روابط جمهوری آذربایجان با اسرائیل نیز بسیاری از محققان را به این نتیجه‌گیری رسانده است که ماهیت روابط

¹ International Institute for Strategic Studies

² Spayke

³ Rob Garovic

⁴ Donald Lo

جمهوری آذربایجان با ایران بسیار متأثر از روابط نزدیک این جمهوری با رژیم اسرائیل است (Geoffrey Kemp and John Allen Gey, 2013). منابع صهیونیست به افکار سیاسیون و دانشگاهیان باکو القاء می‌کنند که ایران از استقلال جمهوری آذربایجان و ماهیت دموکراتیک آن ناراحت است (Mahir Khalifa-zadeh, 2013) و به طور سیستماتیک در پی تضعیف این جمهوری است (Souleimanov, Pikal, and Kraus, 2013). شیمون پرز، رئیس‌جمهوری پیشین اسرائیل، در سفر آوریل ۲۰۱۳م المار محمدیاروف، وزیر امور خارجه وقت جمهوری آذربایجان به تل‌آویو که در نوع خود اولین محسوب می‌شد، از نقش جمهوری آذربایجان در مقابله با نفوذ ایران در غرب آسیا قدردانی کرد و گفت که امروزه تهران بزرگترین خطر برای صلح جهان تلقی می‌شود و آذربایجان با توجه به موقعیت جغرافیایی منحصر به فردش در نزدیکی به ایران، در این زمینه کشوری کلیدی محسوب می‌شود (timesofisrael, 22 April 201). آراز عظیم‌اف، معاون وزیر امور خارجه جمهوری آذربایجان، در سفری به فلسطین اشغالی در ماه مه ۲۰۱۶ م گفته بود که ایران هنوز از جاه‌طلبی‌های اتمی خود دست برنداشته اما برخی از جنبه‌های برنامه اتمی خود را به حالت تعلیق در آورده است» (Israeldefense, 24 May 2016). جمالی فشی، عامل ترور شهید علی محمدی، دانشمند فیزیک اتمی و استاد فیزیک دانشگاه تهران در ۱۲ ژانویه ۲۰۱۰م (۲۲ دی ماه ۱۳۸۸)، در دادگاه اعتراف کرد که با مأموران موساد در جمهوری آذربایجان رابطه برقرار کرده بود (افکارنیوز، ۷ آذر ۱۳۹۰). به همین دلیل وزارت امور خارجه جمهوری اسلامی ایران در اعتراض به برخورداری برخی از تروریست‌های مرتبط با ترور دانشمندان هسته‌ای ایران از تسهیلاتی در جمهوری آذربایجان برای همکاری با شبکه‌های جاسوسی رژیم صهیونیستی، سفیر این کشور را احضار و مراتب اعتراض دولت جمهوری اسلامی ایران را به دولت متبوعش ابلاغ کرد (تابناک، ۲۳ بهمن ۱۳۹۰). پس از سرنگونی پهپاد در نزدیکی تأسیسات هسته‌ای نطنز ایران، شبکه تلویزیونی انگلیسی زبان «پرس تی‌وی» صداوسیما جمهوری اسلامی

ایران با استناد به برخی منابع اعلام کرد پهباد تجسسی اسرائیل به نام «هرمس» که در تاریخ یک ۲۳ اوت ۲۰۱۵م (شهریور ۱۳۹۶) در نزدیکی تأسیسات هسته‌ای ایران در نطنز رصد و توسط سپاه پاسداران انقلاب اسلامی سرنگون شد، از یک پایگاه هوایی در جمهوری خودمختار نخجوان آذربایجان پرواز کرده بود (کیهان، ۲۸ شهریور ۱۳۹۳). ایران ابتدا در این باره خویشتن‌داری به خرج داد. سردار حسین دهقان، وزیر وقت دفاع جمهوری اسلامی ایران، هفت ماه پس از سرنگونی پهباد اسرائیلی، در سفر به باکو در آوریل ۲۰۱۵م (فروردین ماه ۱۳۹۴) و در دیدار با الهام علی‌اف از لزوم توسعه همکاری‌های دو جانبه تهران - باکو سخن گفته بود. الهام علی‌اف نیز در همان دیدار ثبات، امنیت و پیشرفت ایران را ثبات، امنیت و پیشرفت جمهوری آذربایجان خوانده بود (وزارت دفاع و پشتیبانی نیروهای مسلح، ۳۱ فروردین ۱۳۹۴). اما وزیر دفاع ایران نهایتاً نزدیک به دو سال بعد، در مصاحبه‌ای با شبکه تلویزیونی روسیه الیوم تصریح کرد هواپیماهای بدون سرنشین رژیم صهیونیستی از جمهوری آذربایجان به داخل خاک ایران آمده بودند و تهران در همان زمان درباره نفوذ اسرائیل در بدنه اطلاعاتی این جمهوری اعلام خطر کرده بود (اسپوتنیک فارسی، ۲۸ دسامبر ۲۰۱۶ / ۸ دی ۱۳۹۵).

برندا شافر، استاد دانشگاه جرج تاون آمریکا و دانشگاه حیفای رژیم اسرائیل و از مشاوران اسرائیلی - آمریکایی «آکادمی دیپلماسی آذربایجان» در کتاب «مرزها و برادران؛ ایران و چالش هویت آذربایجانی» تأسیس جمهوری آذربایجان را عامل به چالش کشیدن هویت هم‌قومی‌ها در ایران دانسته و چهار استان آذری‌نشین را به جدایی از ایران و پیوستن به جمهوری آذربایجان فرا خوانده است (Shaffer, 2002). امروزه همین جملات را می‌توان از مقامات عالی‌رتبه دولتی جمهوری آذربایجان شنید.

یئودا آبراموف، نماینده صهیونیست مجلس ملی جمهوری آذربایجان و رئیس گروه دوستی پارلمانی این جمهوری با اسرائیل، مذهب تشیع را ستون پنجم ایران در جمهوری

¹ Hermes

آذربایجان قلمداد کرده (modern, 31 Oktiyabr 2016) و ممنوع شدن کتب حاوی معارف شیعی را به علت تأثیرگذاری بر نسل جوان این کشور، ضروری خوانده است (Movqe, 28 Oktiyabr 2016). ماهر خلیفه‌زاده، یکی از محققان «مرکز رایین» می‌نویسد: «پیوستن جمهوری آذربایجان، دومین کشور شیعه جهان، به اتحاد ضد ایران، به طور جدی می‌تواند قدرت دفاع ایدئولوژیک ملاها در برابر صلیبیون و یهود را تضعیف کند» (Khalifa-zadeh, 2013). در همین زمینه، پینهاز آویوی،^۱ سفیر پیشین رژیم صهیونیستی در ترکیه، می‌گوید: «ما بیش از دیگران نگرانی (جمهوری) آذربایجان درباره همسایه‌اش، ایران، را درک می‌کنیم و این نیز بستر خوبی برای نزدیکی ما است.» (Khalifazadeh, 2012). روزنامه «مساوات نوین» در مطلبی به قلم حمید هریسچی، از فعالان جمهوری آذربایجان در حوزه تحریکات قومی باکو علیه ایران، افشا کرد که در اغتشاشات سال ۲۰۰۶ م در برخی مناطق آذری‌نشین ایران که در پی انتشار کاریکاتوری موهن علیه آذری‌ها در روزنامه «ایران»، چاپ تهران، روی داده بود، کمیته دولتی امور دیاسپورای جمهوری آذربایجان با ارگان‌های امنیتی رژیم صهیونیستی همکاری کرده بود (musavat, 2 Fevral 2017). بهره‌گیری رژیم صهیونیستی از جمهوری آذربایجان برای جاسوسی و اقدامات ضدامنیتی در حدی است که مقامات امنیتی این رژیم، جمهوری آذربایجان را «در مخفی اسرائیل به ایران» توصیف می‌کنند (haaretz, 2017).

دلایل تحلیل‌های متفاوت از مناسبات باکو و تل‌آویو

از بررسی آرای صاحب‌نظران و رویکردهای رسانه‌های مختلف جمهوری اسلامی ایران به مناسبات جمهوری آذربایجان و رژیم صهیونیستی، دو دیدگاه متفاوت مشهود است. طرفداران دیدگاه اول معتقدند که مناسبات جمهوری آذربایجان و رژیم صهیونیستی متعارف و معمولی است و نمی‌تواند پیامدهای چشمگیری برای ایران داشته باشد. از نظر

¹ Rubin Center

² Pinhas Avivi

این عده برخی از منابع خبری صهیونیستی با بزرگ‌نمایی و خبرسازی درباره مناسبات باکو و تل آویو تلاش دارند بر مناسبات تهران و باکو تأثیر منفی بگذارند. از این دیدگاه، بخشی از دلایل رویکرد باکو برای گسترش مناسبات با رژیم صهیونیستی، به فرصت‌سوزی‌های کشورمان در قبال جمهوری آذربایجان بر می‌گردد. این عده معتقدند واکنش منفی ایران به مناسبات جمهوری آذربایجان باعث کشش هر چه بیشتر باکو به تل آویو می‌شود و توسعه مناسبات تهران با باکو در عرصه‌های مختلف سیاسی، اقتصادی، فرهنگی را به عنوان راهکار مطرح می‌کنند.

طرفداران دیدگاه دوم معتقدند نوعی غفلت تاریخی درباره توسعه پنهانی مناسبات جمهوری آذربایجان و رژیم صهیونیستی وجود دارد. طرفداران این دیدگاه مناسبات جمهوری آذربایجان و رژیم صهیونیستی در عرصه‌های مختلف نظامی، امنیتی، جاسوسی، سیاسی، اجتماعی، اقتصادی، کشاورزی، رسانه‌ای، فرهنگی، هنری، موسیقی، ورزشی، آموزشی، دانشگاهی، توسعه مراکز یهودی، توسعه فرقه‌های ضاله مانند بهائیت، سایبری، ارتباطات و آی‌تی، توسعه ان‌جی‌اوها، باستان‌شناسی، جعل تاریخ، معماری، توسعه نمادهای صهیونیستی و ماسونی، اعزام نیروی کار، مناسبات بهداشتی و درمانی، تسهیل روادید، توسعه گردشگری، همکاری در موضوع مناقشه قراباغ، همکاری در برگزاری مراسم مربوط به هولوکاست و... را مورد توجه قرار می‌دهند. آن‌ها همچنین به شیعه‌ستیزی، تحریکات قومی، در پیش گرفتن پان‌آدریسم، توسعه وهابیت و بهائیت، زدودن هویت ایرانی در منطقه و مصادره آثار و مفاخر ایرانی، تبدیل جمهوری آذربایجان به پایگاه اقدامات امنیتی و جاسوسی علیه ایران و موازدی از این قبیل اشاره می‌کنند. طرفداران این دیدگاه معتقدند با توجه به وضعیت ژئوپلیتیکی، ژئواکونومیک و ژئوکالچرال جمهوری آذربایجان و ایران، مناسبات تل آویو با باکو را نمی‌توان همسان مناسبات رژیم صهیونیستی با سایر کشورهای حوزه آسیای مرکزی و قفقاز تلقی کرد. امتیازاتی که باکو به تل آویو داده عملاً باعث وابستگی جدی جمهوری آذربایجان به رژیم صهیونیستی شده است. از این جنبه نگاه تقلیل‌گرایانه به مناسبات رژیم صهیونیستی و

جمهوری آذربایجان و تأثیر آن بر ایران زمان کافی به رژیم صهیونیستی می‌دهد تا نفوذش در جمهوری آذربایجان را تعمیق و این کشور را به پایگاه منطقه‌ای صهیونیسم تبدیل کند. طرفداران این دیدگاه تأکید دارند که رسانه‌های ایران، بویژه برون‌مرزی صداوسیما، در چارچوب اسناد بالادستی و رسالت خود مبنی بر مقابله با استکبار جهانی و صهیونیسم بین‌الملل، می‌بایست ابعاد مناسبات باکو و تل‌آویو و پیامدهای آن برای منطقه را تبیین کنند و از تداوم غفلت تاریخی درباره تحركات رژیم صهیونیستی در جمهوری آذربایجان ممانعت به عمل آورند.

عوامل دیگری نیز در بروز تحلیل‌های متفاوت از مناسبات جمهوری آذربایجان و رژیم صهیونیستی مؤثر بوده است که بخشی از آن‌ها عبارتند از:

- تعدد جمهوری آذربایجان و رژیم صهیونیستی در پنهان نگه داشتن ابعاد این مناسبات برای جلوگیری از شکل‌گیری اعتراضات مردمی در جمهوری آذربایجان و بروز واکنش منفی از سوی کشورهای منطقه.
- شبکه رسانه‌های جمهوری آذربایجان و رژیم صهیونیستی، با طرح مسایلی مانند ضرورت خرید سلاح برای تقویت مواضع باکو در مناقشه قراباغ، برای توجیه مناسبات باکو با رژیم متجاوز صهیونیستی در نزد افکار عمومی، تلاش گسترده‌ای به عمل آورده‌اند.
- اخبار مناسبات جمهوری آذربایجان و رژیم صهیونیستی (بویژه تا پیش از روی کار آمدن الهام علی‌اف) برای انحراف افکار عمومی، کلی، بسیار اندک و جهت‌دار منتشر می‌شود.
- برخورد کلیشه‌ای اغلب رسانه‌های ایران با موضوع ابعاد مناسبات رژیم صهیونیستی و جمهوری آذربایجان موجب شده است که ابعاد جدید و گسترده تحركات رژیم صهیونیستی در جمهوری آذربایجان برای افکار عمومی طرح نشود.
- باکو دیپلماسی اقناع یا به عبارتی روشنی‌تر، دیپلماسی فریب را پیش گرفته است تا مناسبات جمهوری آذربایجان و رژیم صهیونیستی را برای ایران بی‌خطر جلوه دهد.

- انتشار ضعیف اخبار و آشکار نشدن ابعاد همکاری‌های باکو و تل آویو در شیعه‌ستیزی و ایران‌ستیزی

جمع‌بندی و پیشنهادهای رسانه‌ای

روند توسعه روابط باکو-تل آویو و به خصوص وابسته شدن صادرات نفت جمهوری آذربایجان به رژیم صهیونیستی که مشتری اصلی نفت خام این جمهوری است و تبدیل شدن رژیم صهیونیستی به منبع اصلی تأمین تسلیحات و تجهیزات مورد نیاز سیستم امنیتی جمهوری آذربایجان، از جمله نشانه‌های تعمیق مناسبات باکو و تل آویو به شمار می‌رود. گسترش حضور رژیم صهیونیستی در حوزه‌های مختلف امنیتی، ارتباطاتی، اقتصادی، فنی، بهداشت و درمان، آموزشی و همچنین ترویج صهیونیسم در پوشش «تساهل» و «چندفرهنگ‌گرایی» و تحریف تاریخ به همراه پیشبرد سیاست شیعه‌ستیزی و پان‌آدریسم، نشان می‌دهد که نوک پیکان تحرکات رژیم صهیونیستی در جمهوری آذربایجان، متوجه تهران و هدف آن ضربه زدن به نفوذ دینی، تمدنی و تاریخی ایران در این جمهوری و انجام اقدامات خصمانه از خاک این کشور است.

رییس‌جمهوری آذربایجان در ۱۳ دسامبر ۲۰۱۶م، در جریان سفر نخست‌وزیر رژیم صهیونیستی به باکو، با اعلام رقم پنج میلیارد دلاری خرید تسلیحاتی باکو از تل آویو، تابوی موجود در این زمینه را نیز شکست. شکستن تابوی روابط باکو با تل آویو، موجب خواهد شد رژیم صهیونیستی جایگاه مستحکم‌تری در جمهوری آذربایجان به دست آورد و از این «در مخفی» به میزان بیشتری علیه ایران توطئه کند. رژیم صهیونیستی با توجه به ظرفیت روابط باکو با تهران، از جمهوری آذربایجان به عنوان پایگاهی برای جاسوسی از ایران در حوزه‌های امنیتی و فرهنگی-دینی و اقتصادی و حتی نظامی، بهره‌برداری می‌کند. بویژه آن که در جمهوری آذربایجان به گونه‌ای تبلیغ شده است که گویا ایران عملاً با نفوذ رژیم صهیونیستی در این کشور کنار آمده است.

جمهوری آذربایجان، در دهه گذشته، بویژه از سال ۲۰۰۸م، به زرادخانه‌ای برای ساخت تسلیحات اسرائیل تبدیل شده است. کنترل و نگهداری از این زرادخانه‌ها در اختیار متخصصان رژیم صهیونیستی است که به نوعی، تهدیدی علیه امنیت ایران محسوب می‌شوند. البته ایران نیز از ظرفیت بسیج نیروهای ضد صهیونیست در جمهوری آذربایجان برای مقابله با رژیم صهیونیستی برخوردار است.

علیرغم ابعاد گسترده و پیچیده مناسبات باکو و تل‌آویو، بخش اندکی از آن علنی و رسانه‌ای شده است که مدل «آیسبرگ» و «سندروم معشوقه» به آن قابل اطلاق است. اگرچه از سال ۲۰۱۵م ابعاد بیشتری از مناسبات دو طرف فاش شده است اما همچنان بخش گسترده‌ای از این مناسبات پنهان است. امتیازات و خدمات ارائه شده از سوی باکو به رژیم صهیونیستی و نهادهای یهودی به حدی گسترده است که عملاً موجب وابستگی جدی جمهوری آذربایجان به تل‌آویو شده است. باکو برای آن که از نفوذ لابی صهیونیستی استفاده و حمایت غرب از نظام سیاسی جمهوری آذربایجان را تضمین کند، چنین امتیازاتی را به رژیم صهیونیستی داده است.

بدیهی است که رسانه‌های برون‌مرزی به طور اخص و رسانه‌های داخلی به طور اعم، رسالت سنگینی در این باره دارند. برخی پیشنهادها در این زمینه عبارتند از:

- ترویج و احیای آموزه‌های تشیع اصیل در جمهوری آذربایجان، باید مهمترین محور فعالیت‌های رسانه‌ای، تبلیغاتی و فرهنگی ایران در قبال جمهوری آذربایجان باشد که همسو با رهنمودهای رهبر معظم انقلاب اسلامی است.

- روشنگری رسانه‌ای، بویژه در حوزه رسانه‌های آذری برون‌مرزی، درباره سیاست تل‌آویو و روندهای جاری در جمهوری آذربایجان و درباره سیاست‌هایی که مغایر با آموزه‌های اسلام است.

- با انعکاس به موقع و دقیق اخبار مناسبات باکو با تل‌آویو و جریان صهیونیسم، درباره فعالیت‌های رسانه‌ای، فرهنگی و امنیتی رژیم صهیونیستی علیه ایران در جمهوری آذربایجان، آگاهی ایجاد شود.

- تقویت فعالیت‌های روشنگرانه سیمای آذری شبکه جهانی سحر درباره فعالیت مخرب رژیم صهیونیستی در قفقاز و جمهوری آذربایجان.
- انعکاس خبری تشدید نفرت از رژیم صهیونیستی در جمهوری آذربایجان، بویژه با استفاده از ابزارهای نوین پیام‌رسانی.
- تبیین علل سرکوب هر گونه انتقاد از رژیم صهیونیستی در جمهوری آذربایجان و مصادیق آن.
- واکاوی علل و مصادیق افزایش نمادهای ماسونی و صهیونیستی در جمهوری آذربایجان در رسانه‌ها.
- تبیین رسانه‌ای آثار زیانبار نفوذ رژیم صهیونیستی در کشورهایی که رژیم‌های حاکم بر آن‌ها، نزدیکی به رژیم صهیونیستی را عامل پیشرفت و توسعه می‌دانستند.
- تبیین سیاست رژیم صهیونیستی در فروش تسلیحات و استقرار مستشاران نظامی و متخصصان تسلیحاتی این رژیم در کشورهای خریدار، از جمله جمهوری آذربایجان، به منظور ایجاد پایگاه نظامی غیررسمی برای این رژیم.
- برنامه‌سازی درباره ترور شخصیت‌های فکری، فرهنگی و دانشمندان کشورهای اسلامی، از جمله ایران، مصر و عراق، توسط موساد و با همکاری برخی از دولت‌های منطقه.
- برنامه‌سازی درباره ترویج فساد، فحشاء و دین‌زدایی توسط صهیونیسم و جریان‌های وابسته به آن در کشورهای مختلف بویژه جمهوری آذربایجان.
- تبلیغ رسانه‌ای درباره ناکارآمد بودن سیاست جمهوری آذربایجان برای تغییر معادلات بحران قراباغ به نفع خود، از طریق خرید تسلیحات از رژیم صهیونیستی.
- برنامه‌سازی درباره طرح رژیم صهیونیستی برای تبدیل جمهوری آذربایجان به «اسرائیل دوم» و مخاطرات ناشی از آن برای این کشور و منطقه.
- برنامه‌سازی درباره خطرات ناشی از تبدیل شدن رژیم صهیونیستی به خریدار انحصاری نفت جمهوری آذربایجان و وابستگی باکو به آن.

- برنامه‌سازی درباره ارتباطات پنهان رژیم صهیونیستی با سازمان‌های تروریستی و طرح‌های احتمالی این رژیم در ایجاد گروه‌های تروریستی در این کشور.
- برنامه‌سازی درباره تلاش گسترده رژیم صهیونیستی برای سوء استفاده از موسسات یهودی به عنوان ستون پنجم.
- برنامه‌سازی درباره فعالیت سازمان‌های صهیونیستی برای استحاله کانون خانواده در جمهوری آذربایجان
- ساخت برنامه درباره تحرکات و طرح‌های رژیم صهیونیستی برای تحریف تاریخ جمهوری آذربایجان و نفوذ در سیستم آموزشی این کشور، با هدف القای دروغ وجود امپراتوری باستانی یهود در منطقه.
- روشنگری رسانه‌ای درباره تبدیل شدن جمهوری آذربایجان به پایگاه جاسوسی پهبادی و راداری رژیم صهیونیستی علیه ایران.
- برنامه‌سازی درباره نقش لابی‌ها، ان‌جی‌او‌ها و انجمن‌های صهیونیستی در خط‌دهی به برنامه‌های شبکه‌های تلویزیونی جمهوری آذربایجان و همچنین درباره طرح‌های متعدد ضدفرهنگی این رژیم که هدفش استحاله اخلاقی جامعه است.
- افشاگری درباره تحرکات رژیم صهیونیستی برای ایجاد قهرمانان جعلی یهودی در تاریخ جمهوری آذربایجان.
- آگاه‌سازی درباره عدم تناسب وجود ده‌ها مرکز صهیونیستی در جمهوری آذربایجان (در قالب خیریه و موسسات آموزشی، فرهنگی و مذهبی) با تعداد یهودیان در جمهوری آذربایجان.

منابع

- امید، علی و خیری، مصطفی (۱۳۹۵)، «تأثیر روابط جمهوری آذربایجان و اسرائیل بر امنیت ملی ایران»، فصلنامه مطالعات راهبردی، شماره ۷۳، پاییز ۹۵، صص ۱۳۷ تا ۱۵۸.
- دادگر، سیاوش (۱۳۹۴)، «اقدامات ضداسلامی و ضدایرانی جمهوری آذربایجان»، جمهوری آذربایجان؛ ۲۳ سال تکاپو برای دولت و ملت سازی، تهران: موسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران، صص ۳۳۱ تا ۳۵۶.
- عزیزی، صنم (۱۳۹۳)، «روابط اسرائیل و جمهوری آذربایجان و تأثیر آن بر امنیت ملی ایران»، رساله کارشناسی ارشد رشته علوم سیاسی گرایش روابط بین‌الملل، دانشگاه علامه طباطبایی؛ دانشکده حقوق و علوم سیاسی، قابل دسترسی در: <http://full-thesis.net/wp-content/uploads/2016/09/>
- کاظمی، احمد (۱۳۹۶)، «باکو - تل آویو: هدف‌گذاری ایجاد پایگاه منطقه‌ای صهیونیسم»، همدلی اردبیل؛ ویژه نامه جمهوری آذربایجان؛ بررسی نفوذ رژیم صهیونیستی در جمهوری آذربایجان، شماره ۱۶.
- گلی، حسین (۲۶ بهمن ۱۳۸۷)، «تأملی در حمایت یهودیان جمهوری آذربایجان از رژیم صهیونیستی و عواقب آن». قابل دسترسی در: <http://fa.arannews.com/default.aspx/print.aspx?MID=21&Type=News&TypeID=17&id=10596>
- نادری، محمد (۱۳۹۶)، صهیونیست آذری، فرزند نامشروع عصر، همدلی اردبیل؛ ویژه نامه جمهوری آذربایجان؛ بررسی نفوذ رژیم صهیونیستی در جمهوری آذربایجان، شماره ۱۶.
- هالستی، کی.جی (۱۳۷۶)، مبانی تحلیل سیاست بین‌الملل، ترجمه بهرام مستقیم و مسعود طارم سری، تهران: دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی.
- aliyeheritage (9 april 2010), Az rbaycan - asil.mxnasib@lib.aliyeheritage.org - <http://lib.aliyeheritage.org/az/8269149.html>

- [//www.chabad.org/news/article_cdo/aid/1317153/jewish/Azerbaijan-Welcomes-Jewish-School.htm](http://www.chabad.org/news/article_cdo/aid/1317153/jewish/Azerbaijan-Welcomes-Jewish-School.htm)
- **Crownheights** (7 December 2011), Israeli Minister Visits Chabad School in Azerbaijan. Available at: <http://crownheights.info/chabad-news/israeli-minister-visits-chabad-school-in-azerbaijan/>
 - Göksel, Ouzhan (2015), Beyond Countering Iran: A Political Economy of Azerbaijan-Israel Relations, **British Society for Middle Eastern Studies**, Vol. 42, Iss.4, 2015. Available at: https://www.academia.edu/12674021/Beyond_Countering_Iran_A_Political_Economy_of_Azerbaijan-Israel_Relations
 - **haaretz** (1 Nov 2017), Netanyahu Allies Putin and Aliyev Are Visiting Iran. Available at: <https://www.haaretz.com/israel-news/1.819981>
 - **heydar-aliyev-foundation** (4 October 2010), Chabad Ohr Avner Education Center for Jewish children opened in Khatai district, Baku. Available at: <http://heydar-aliyev-foundation.org/en/content/view/59/2358/>
 - **İki Sahil** (14 Dekabr 2016), Azərbaycan-İsrail münasibətlərində yeni mərhələ . trafl : <http://ikisahil.az/?page=writers&wrId=36&newsId=63778&lang=aze>
 - **interaztv** (26 Mart 2015), Sumqayıt Obelisk abidəsi millilədir . trafl : <http://interaztv.com/society/32928>
 - **legal-dictionary. thefreedictionary** (2017), Protectorate. Available at: [https://legaldictionary.thefreedictionary.com/Protectorate+\(international+law\)](https://legaldictionary.thefreedictionary.com/Protectorate+(international+law))
 - **mediaforum** (30 Aprel 2008), İsrail sülhü dostluq parkı üçün uzaqdan əldənəndə xəbərlər haqqında əlavə məlumatlar verib . trafl : <http://www.mediaforum.az/az/2008/04/30/>
 - **Modern** (2 Noyabr 2015), Bakıda Təsviati Nəqşə qədimat kəşf edildi . trafl : <http://modern.az/articles/88309/1/#gsc.tab=0>
 - **Musavat** (1 iyun 2012), obelisk - Şeytan, yoxsa hid simvolu . trafl : http://musavat.com/news/gundem/obelisk-sheytan-yoxsa-shehid-simvolu_124889.html
 - **Oxu** (13 May 2015), Müsəlman torpaqda yeni hüddü . trafl : <http://oxu.az/war/75745>

- Podeh, Eli (22 December 2016), Azerbaijan, Israel's mistreatment on the Iranian border. Available at: <http://www.ynetnews.com/articles/0,7340,L-4895704,00>.
- President (18 sentyabr 2013), Iham İlyev Quba Soyqır Memorial Kompleksinin açılışında iştirak etmişdir. trafl : <http://www.president.az/articles/9346>
- President (18 sentyabr 2013), Iham İlyev Quban nQ r m z q s b sind yeni sal nm Heyd r ba ndayarad ah rail tan olmu dur. trafl : <http://www.president.az/articles/9353>
- Rabbi David Wolpe (5 November 2015), Azerbaijan Is an Oasis of Tolerance in the Middle East. Available at: <http://time.com/4099548/azerbaijan-is-an-oasis-of-tolerance-in-the-middle-east/>
- Rabbi Simchah Aaron Grenn (3 Fevral 2015), Yaqub Mahmudov: Az rbaycan sovet d v r x tarixini yenid n yazaca q. trafl : http://apa.az/sosial_xeberler/yaqub-mahmudov-azerbaycanin-sovet-dovru-tarixini-yeniden-yazacagiq-musahibe.html
- **tarix** (2017), Tarixd "25 dekabr". trafl : <http://tarix.info/xronologiya/480-tarixd601-25-dekabr.html>
- The Euro-Asian Jewish Congress (2017), General Information on Azerbaijani Jewish Organizations. Available at: <http://eajc.org/page423>
- **TheHill** (3 January 2017), Azerbaijan and Israel's genuine Muslim-Jewish relations. Available at: <http://thehill.com/blogs/congress-blog/foreign-policy/312506-azerbaijan-and-israel-genuine-muslim-jewish-relations-and>
- **topnews** (2012), Az rbaycanda y hudi muzeyi yaradılır. trafl : <http://topnews.az/news/196868/Azarbaycanda-yahudi-muzeyi-yaradilir.html>
- **trend** (2 May 2008), Az rbaycan rQaraba Azadlıq T kilt v islamı lar srail etiraz edirl r. trafl : <https://az.trend.az/azerbaijan/politics/1190333.html>
- **virtualaz** (4 yanvar 2017), AB -da d rc olunan The Hill q zeti Az rbaycanda y hudil rin h yat bar d . trafl : <http://virtualaz.org/cemiyyet/86633>

- **Xalq qəzeti** (25 Yanvar 2017), Azərbaycan- İsrail əlaqələri zamanın qovşağıdır. [trafı : http://www.xalqqazeti.com/az/news/politics/80590](http://www.xalqqazeti.com/az/news/politics/80590)
- **yap** (18 Avqust 2015), The Times of Israel qəzeti: Azərbaycan sivilizasiyaları və konfessiyalararası dialoqun həqiqi və parlaq modelidir. [trafı : http://www.yap.org.az/az/view/news/8380/the-times-of-israel-qezeti-azerbaycan-sivilizasiyalararsi-ve-konfessiyalararası-dialoqun-heqiqi-ve-parlaq-modelidir](http://www.yap.org.az/az/view/news/8380/the-times-of-israel-qezeti-azerbaycan-sivilizasiyalararsi-ve-konfessiyalararası-dialoqun-heqiqi-ve-parlaq-modelidir)
- **Yeni Musavat** (16 May 2011), yaşıyox, haqsızlığın ağırlığını hiss edirəm. [trafı : http://musavat.com/news/musahibe/yashin-yox-haqsizligin-agirligini-hiss-edirem_100531.html](http://musavat.com/news/musahibe/yashin-yox-haqsizligin-agirligini-hiss-edirem_100531.html)
- Yossi Melman (16 April 2016), Intelligence: Israel and Azerbaijan - the odd couple, The Jerusalem Post. Available at: <http://www.jpost.com/Opinion/intelligence-The-odd-couple-451276>
- [trafı : http://isp-ngo.com/?p=2449](http://isp-ngo.com/?p=2449)
- **wikileaks** (13 January 2009), azerbaijan's discreet symbiosis with israel. Available at: https://wikileaks.org/plusd/cables/09BAKU20_a.html